

ИМЕНИЧКЕ ДЕМИНУТИВНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА НА СУФИКС -ЊК -(АК) И ЊЕГОВЕ ПРОШИРЕНЕ ВАРИЈАНТЕ У ПРИЗРЕНСКО- ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

У раду се разматра творбено-семантичка структура деминутивних именица мушкога рода на суфикс -њк -(ак) и његове проширене варијанте у призренско-тимочким говорима. Чињеница да су у испитиваном дијалекту деминутивне изведенице наведеним суфиксом врло продуктивне и у живој употреби, намеће оправданост истраживања њихових творбених и семантичких карактеристика у оквиру творбено-семантичке категорије деминутива. Пажња ће бити усмерена на механизам модификације значења мотивних именица у процесу суфиксације при чему изведени деминутиви развијају прототипско значење умањене величине. Осим тога, деминутиви у контекстуалној употреби, активирањем квалитативне структурне компоненте која садржи субјективну оцену говорног лица о референту, развијају и периферна значења попут хипокористичког, ироничног, пејоративног и сл.

Кључне речи: деминутив, суфиксација мотивне именице, модификација значења, творбено-семантичка структура, прототипско значење, периферна значења.

Циљ овога рада је да се на грађи из призренско-тимочких говора, анализом творбено-семантичке структуре деминутива на -њк -(ак) и његове проширене варијанте: -чњк -(чак), -уњак, -урак, -урњак, -ужњак, -шињак, установи њихова продуктивност, модификација значења мотивних именица у процесу суфиксације као и услови реализације прототипског и периферних значења новонасталих суфиксалних деривата.

¹ radezz55@gmail.com

² Овај прилог је настао у оквиру рада на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у потпуности финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Увид у расположиву грађу наговештава диференцијацију ових говора од стандардног идиома и у творбено-семантичкој категорији именичких деминутива мушкога рода на наведене суфиксе, што је додатни разлог њиховог детаљнијег истраживања.

Грађа за овај рад је ексцерпирана из дијалекатских речника са подручја призренско-тимочке говорне зоне: *Речник говора јужне Србије* Момчила Златановића (Златановић 1998); *Речник села Каменице код Ниша* Властимира Јовановића (Јовановић 2004); *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Жугић (Жугић 2005); *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића (Динић 2008) и *Црнотравски речник* Радосава Стојановића (Стојановић 2010). За компарацију са стањем у стандардном српском језику коришћени су подаци које нам из ове области нуде: Стевановић 1975₃; Клајн 2003 и Јовановић 2010.

Суфикс -њк -(ак) и његове проширене варијанте у дијалекту и њихови еквиваленти у стандардном српском језику

Ексцерпирана грађа деминутивних именица мушкога рода из дијалекатских речника призренско-тимочког дијалекта показује, да архаична форма суфикса *-ак* са полугласником *-(њк)* и његова проширена варијанта *-њк -(чак)* имају апсолутну доминацију у деривацији деминутива мушкога рода. У осталим сложеним варијантама (*-уљак, -урак, -урљак, -ужљак, -ишњак*) полугласник је дао вокал *а*, а неке од њих се својом морфемском структуром диференцирају од стандардног језика.

Преглед стања простог суфикса *-ак* и његових проширених варијанти у савременом српском језику, од традиционалног Стевановићевог разматрања преко новије Клајнове анализе творбе речи, до најновијих изучавања творбе, конкретно деминутивних и аугментативних изведеница, показате диференцијацију између дијалекатског и стандардно-књижевног идиома у савременом српском језику, најпре у погледу фреквенције, а потом и у погледу семантичких категорија које обухвата у једном и другом идиому.

У савременом српском језику, суфикс *-ак* иде у ред високо продуктивних суфикса у творби именичких деривата мушкога рода, насталих суфиксацијом простим суфиксом *-ак* или његовим проширеним варијантама (*-ићак, -ичак, -ањак, -уљак, -ећак, -аљак, -ељак*). Деривати мушкога рода изводе се од именичких, глаголских, придевских и бројчаних основа и припадају различитим семантичким категоријама (Стевановић 1975₃: 473–477). Исти извор предност даје категорији деминутива, хипокористика, ређе категорији деминутива-пејоратива који су изведени суфиксацијом именица као мотивних лексема (Исто: 473–474 под а), б), в), г)).

Клајн, такође, констатује да се суфиксом *-ак* изводе деминутиви мушког рода од именичких основа, али је експлицитан у тврдњи да овај

суфикс данас није продуктиван у творби деминутива, те се многе од тих изведеница сматрају поетизмима или архаизмима (Клајн 2003: 26). Клајн наводи по који пример деминутива, хипокористика и деминутива-пејоратива од проширених варијанти суфикса *-ак*: *-етак* (хаљетак, крњетак); *-ељак* (путељак и још неколико деминутива из наших речника); *-уљак* (чов(ј) ечуљак, момчуљак, д(ј)евојчуљак и још неколико) у којима се осећа блага пејоративност; *-ерак* (кућерак, чуперак); *-ичак* (камичак, пламичак, крајичак); *-ићак* (комадићак, борићак и још неколико деминутива) (Исто: 29–31).

Најновија истраживања показују да је у савременом српском језику, основним суфиксом *-ак* и његовим проширеним варијантама, изведен велики врој именичких деминутива, али да ипак „творба деминутива са суфиксом *-ак* није транспарентно продуктивна у савременом српском језику” (Јовановић 2010: 47). То значи да деминутивне именице са суфиксом *-ак*, махом представљају „неутралан, немаркиран лексички слој”, или пак да неке друге деминутиве на *-ак* „одликује архаичан или поетски тон” (Исто). Јовановић овакво стање у српском савременом језику супротставља стању деминутивног суфикса *-ак* у говорима југоисточне Србије, те на основу примера из дијалекатских речника с овог подручја констатује, да овај суфикс има апсолутну доминацију над осталим суфиксима у творби деминутива мушкога рода (Исто). Претходно наведену констатацију експлицитно ћемо потврдити, између осталог, и на најновијој грађи из дијалекатских речника призренско-тимочких говора. Примери деминутива у овим народним говорима показује да је ова категорија и данас продуктивна и у живој употреби, те да самим тим чува старо стање српског језика.

У разматрању деминутивних изведеница мушкога рода на суфикс *-њк* *-(ак)* и његове сложене варијанте, у обзир ће бити узети следећи параметри: суфиксација основним (простим) или проширеним (сложеним) суфиксом; род мотивне именице; семантичка категорија мотивне именице; тип основе на коју се додаје суфикс (неизведена основа), или пак основа већ изведене именице; модификација значења мотивне именице; семантичка структура изведеница; услови реализације прототипског и периферних значења истраживаних деминутивних изведеница.

Узајамна зависност творбене и семантичке структуре деминутива

Деминутивне именице мушкога рода које су настале у творбеном процесу суфиксације основним суфиксом *-њк* *-(ак)* или његовим проширеним варијантама (*-њк* *-(чак)*, *-уљак*, *-урак*, *-урљак*, *-ужљак*, *-ишињак*), на творбеном плану биће систематизоване у две групе у зависности од типа

основе мотивне именице на коју се у процесу суфиксације додаје неки од наведених суфикса. При том ваља имати у виду, да је уз мали број изузетака, мотивна именица мушкога рода, али и то да мотивне именице припадају различитим семантичким класама. Примери ће показати узајамну везу творбе и семантике суфиксираних деминутивних именица, али и различита значења деминутива која су резултат других екстралингвистичких фактора (субјективан став говорног лица према референту, контекстуална условљеност). Неспорно је да семантика деминутива зависи не само од значења суфикса којим се деминутив изводи, већ и од контекста у коме је употребљен. Ово ће, илустрације ради, уз известан број деминутива, бити потврђено преузетим примерима из дијалекатских речника. Тако ће наведеним контекстуалним примерима бити илустровано да деминутиви, изузев деминутивног као прототипског значења³, развијају и одговарајућа периферна значења⁴, попут хипокористичког, ироничног, погрдног и сл., што се да сагледати из наведеног контекста⁵.

*Деминутиви од неизведене основе именица мушкога рода
и суфикса -њк, -чњк*

Највећи број деминутива настао је додавањем суфикса -њк, -(ак), -чњк -(чак) на пуну, неизведену основу мотивних именица мушкога рода у семантичкој категорији предмета или других неживих ентитета. У творбеном процесу суфиксације, наведени деминутивни суфикси уносе у семантички садржај мотивне именице нову семантичку компоненту са прототипским значењем деминуције, умањења. Тако новонастала изведеница добија модификовани семантички садржај који се у категорији предмета реализује као 'умањена величина'. Суфиксацијом настали деминутиви у оквиру

³ Прототипско, основно значење деминутива представља сема димензионог карактера, садржана у творбеном форманту 'мало / умањујуће' (мала физичка величина) што се уклапа у тумачења когнитивне лингвистике о димензионалности као основном критеријуму перцепције и концептуализације појмова (Половина 1997: 115).

⁴ Тада када се деминутиви не односе на конкретне већ на апстрактне појмове, основна сема димензионалности се семантички модификује развијајући периферна значења са семама 'слабо', 'нежно', 'лепо', 'уважавајуће' и сл. Периферна значења су резултат когнитивних процеса, обухваћен у теорији прототипа појмом *семантичка екстензија* (Тејлор 1991).

⁵ Периферна значења деминутива као експресивних језичких средстава одражавају говорникове намере и његове комуникативне циљеве. Оне се могу сагледати из контекста који семантички дефинише у њему употребљене деминутиве. Творбени суфикси донекле откривају семантички потенцијал изведеница, конкретно деминутива, али за потпуније сагледавање њихових значења неопходно је укључивање и комуникативног контекста који је регулатор функционалностилских и лексичко-семантичких обележја речи уопште (Ђорић 2008: 179).

јединствене семантичке категорије предмета, биће систематизовани у два типа у зависности од тога да ли квантитативна компонента умањења уноси у изведеницу значење 'умањене димензије' или 'умањене количине'. Разлог овакве поделе произилази из могућности развијања различитих периферних значења изведеница једног и другог типа. Тако смо у тип (1.а.) сврстали оне изведенице које уз прототипско значење које је означено квалификатором *дем.* ретко развијају периферно значење хипокористичности (*хип.*). То ће показати контекстуална употреба оваквих деминутива, међу којима има и оних чији лексикографски опис није у складу са њиховом семантичком структуром. За такве деминутиве биће у фусноти дат коментар. На остала периферна значења попут ироничног, погрдног и сл., пажњу ћемо скренути у оквиру конкретне деминутивне изведенице. Други тип (1.б.) чине изведенице са квантитативном компонентом 'умањене количине'. Оне означавају називе животних намирница или јела. Од изведеница типа (1.а.) разликују се способношћу активирања квалитативне структурне компоненте која уз значење деминутивности развија у употреби незаобилазно хипокористичко значење. Под којим екстралингвистичким околностима овакве изведенице имају увек двоструки квалификатор *дем.* и *хип.*, образложићемо у оквиру њиховог тумачења, уз навођење контекста који такву реализацију двоструког значења омогућава.

Деминутивне изведенице типа 1.а.: плацњк дем. и хип.⁶ од плац (Тај плацњк што има и кућу, њиве нема, стоку исто такој, не се мучи); *плотњк* дем.⁷ од плот (Осидаја ... плотњк, мож прерипи кој си оће); *расадњк* дем. и хип. од расад (Имашем ники расадњк там у башчу, да увати ники све да ми га искубе) (Жугић 2005); *грозњк* дем. од гроз, гроздић (Дај на дете неки грозњк ...); *ђувечњк* дем. од ђувек (Купи си едњ ђувечњк); *ковчежњк* дем. и хип.⁸ од ковчег (Погледа у младевестин ковчежњк да видим књкво е донела); *кошњк* дем. од кош, кошић (Дај му кошњк да носи гројзе) (Јовановић 2004); *грозњк* дем. од гроз, гроздић (Ела сине, да ти тетка даде едњ грозњк); *дарњк* дем. и хип.⁹ од дар (Дадоше ми и на мен нећи дарњк); *дарњк* в. дарњк (Добила и

⁶ Чини се да у наведеном контексту употребљени деминутив не развија хипокористичко значење, већ би се пре могло закључити да је њиме исказано погрдно значење које произилази из говорникове негативне оцене не само појма на који се реферира, већ и остатка имовине.

⁷ Овде би уз квалификатор *дем.* требало да стоји и квалификатор *ир.* којим би била истакнута негативна оцена говорног лица о референту који својом димензијом, висином, не задовољава услове намене.

⁸ У наведеном контексту, квалитативна компонента умањене величине појма не може да активира секундарну, квалитативну хипокористичку компоненту, будући да говорно лице, повезујући величину невестине шкриње са количином девојачке опреме и дарова, управо исказује негативну оцену која се може означити квалитативном семантичком компонентом за исказивање ироничности (*ир.*).

⁹ Контекст у коме је употребљен овај деминутив не дозвољава развијање хипокористичке компоненте. Спојивост неодређене придевске заменице '*нећи*' (неки) с деминутивом *дарњк*

она нећи дарчџк, колко да не без ич); *плотџк* дем. од плот (Да исплетемо едџн плотџк да ни овце не улазе у градину); *таџириџк* дем. од таџир, мали таџир (Оч ли да ти сипем малко пченичку у таџириџк?); *трупџк* дем. од труп (Дај ми трупџк да седнем на њег) (Динић 2008); *дарчџк* дем. и хип.¹⁰ од дар (Прими и ја дарчџк, колко да не пројдем без ништа) (Стојановић 2010).

Деминутивне изведенице типа 1.б.: грашиџк дем. и хип. од гра(х) (Тај грашиџк ис тепсиче, пресипи га у таџир па га тури на студено, ће га изеде Игор, он тој воли); *зајтинџк* дем. и хип. од зајтин (Остаја ми зајтинџк на дно флашу); *копусџк* дем. и хип. од копус (Остаја у кацу мало копусџк, не ми се свиди да га расипем); *мазџк* дем. и хип. од маз (Мазџк остаја на дно канту); *медџк* дем. и хип. од мед (На свако залче лебац туриш медџк...); *мумурузџк* хип. од мумуруз (Тај мумурузџк што ми остаја у салач, гугутке и врапци све искљуваше); *оризџк* хип. од ориз (Иди потражи једну чашу оризџк од Бранку); *снежџк* дем. и хип. од снег (Неје лошо снежџк да падне, жита ће ни измрзнев на овуј сувомразицу); *солчџк* дем. и хип. од сол (Зрно солчџк немам у кућу); *шићерџк* хип. од шићер (Тури на каву повиш шићерџк да буде блага); *бостанчџк* дем. и хип. од бостан (Посади там при башчу бостанчџк, колко деца да не жељујев) (Жугић 2005); *мазџк* хип. и дем. од маз (Имам још малко брашџнце и мазџк); *медџк* хип. од мед (Купи за Бџдњи вечер и медџк); *ашавчак* дем. и хип. од ашав (Има нешто ашавчак, ако га не затре град); *бостанчџк* дем. и хип. од бостан (Роди се нешто и бостанчџк); *кромидак* дем. и хип. од кромид (Роди овуј годину тај њива и пченичку и кромидак); *мумурузак* дем. и хип. од мумуруз (Имам нешто и мумурузак, ће га изранимо прасе); *пиперчџк* дем. и хип. од пипер 'алева паприка' (Млого не тражи: парче лебац, солчџк и пиперчџк); *солчџк* дем. и хип. од сол (Донеси још малко солчџк за јело) (Златановић 1998); *зејтинчџк* дем. и хип. од зејтин (Купи малко зејтинчџк у задругу); *компирчџк* дем. и хип. од компир (Дај му неки компирчџк да понесе на децу); *мазџк* дем. од маз (Дал му мазџк колко за лек); *медџк* дем. и хип. од мед (Кусну две-три ложичке медџк па ми се услади); *оцџтџк* дем. од оцџт (Дадо на Колку едно шишенце оцџтџк); *солчџк* дем. од сол (Помиџуе на леб и солчџк) (Јовановић 2004); *зајтинџк* дем.¹¹ од зајтин (Нећи пут му капнем малко зајтинџк); *лојџк* дем. од лој, мала

асоцира да говорно лице под тим подразумева некакав, било какав дар, дар мале вредности који не заслужује пажњу, исказујући тиме ниподаштавање, омаловажавање, односно негативан став према појму на који реферира, а самим тим и према лицу од кога долази. То је експлицитно показано у контексту уз деминутив *дарчџк* у коме је исказана вредносна оцена појма готово еквивалентна са појмом 'ништа'. У том смислу, у лексикографском опису наведених деминутива, уз квалификатор *дем.* требало би да буде укључен и квалификатор *ир.*

¹⁰ За потребу укључивања квалификатора *ир.* уместо *хип.*, в. објашњење у оквиру фусноте 7.

¹¹ Лексичка спојивост деминутива с прилошком квантитативном компонентом 'малко' свакако упућује на појачани степен деминутивног значења. Из контекста се види да говорно лице уз употребљени деминутив, изузев прилога *малко* користи и деминутивни глагол 'капнем' (канем) у значењу 'сипати малу количину нечега'. Ово упућује на субјективан став

количина лоја (Не лоше да га намажеш с лојњк, има да одмекнее); *лојњк* в. лојњк (Лојњк тој мањује књ се намаже сњ зајчи лојњк); *солњк* дем. од сол (... малко солњк ...) (Динић 2008); *бобњк* дем. и хип. од боб (Свари тој малко бобњк што имашемо); *мазњк* дем. и хип. од маз (Да зајмим едно кило мазњк); *медњк* дем. и хип. од мед (Обић малко од наш медњк); *солњк* дем. од сол (Остаде јоште малко солњк...); *дуванњк* дем. и хип. од дуван (Сњл да ми е ењн дуванњк...); *зејтинњк* дем. и хип. од зејтин (... нестал ми зејтинњк); *зејтинњк* в. зејтинњк (Требеше још малко да му присипеш зејтинњк) (Стојановић 2010).

Изложена анализа семантичке структуре претходно наведених деминутива показала је оправданост класификације деминутива из семантичке категорије 'неживо' у два типа, по критеријуму разлике у развијању периферних значења у једном и другом типу.

Деминутиви типа (1.а) чија је употреба показана на конкретним примерима, потврђују да је прототипско значење реализовано квантитативном категоријалном семом 'мали' ('умањујући'), у смислу мале, умањене величине: *дарњк*, *дарњк*, *пеићирњк*, *плањк*, *плотњк*, *тањирњк* и сл. Од периферних значења углавном развијају иронично и погрдно значење, али никада хипокористичко.

У деминутивима типа (1.б.), квантитативна компонента 'умањене количине' активира квалитативну компоненту која омогућава реализацију периферног, хипокористичког значења. Реч је о именицама у значењу назива животињских намирница и јела. Квантитативна компонента 'умањене количине' садржана у деминутивном суфиксу, неретко је довољна да подстакне реализацију квалитативне компоненте хипокористичности, која се додатно исказује експресивним, позитивним ставом говорног лица према појму означеном деминутивом, а који се сагледава из контекста. Механизам контекстуалне условљености хипокористичког значења, са већ евидентним деминутивним значењем 'мале количине' која проистиче из деминутивног суфикса, прокоментарисаћемо на примерима деминутивно-хипокористичких изведеница *граињк* и *бостанњк*. *Граињк* 'мала количина преосталог скуваног пасуља' која може стати у један тањир, ваља оставити 'на студено' како се не би укварио, јер га треба сачувати за именованог члана породице који ће га појести – 'он тој воли'. Или: квантитативна компонента деминутива *бостанњк*, реализована је деминутивним суфиксом, али и додатним језичким средствима. Наиме, домаћин казује да је *бостанњк* посадио 'там при башчу' (значи на мањем преосталом простору 'башче', као секундарну културу, уз паприку, парадајз, кромпир и сл. културе као примарне). Контекст употпуњује сазнање о малој количини и њеној намени –

брижљивог односа говорног лица према референту, односно драгоценост намирници чија се употреба мора штељиво дозирати, а све то доприноси модификацији семантике мотивне лексеме и компонентом хипокористичности (хип.)

'деца да не жељујев' – а тај садржај најнепосредније условљава реализацију хипокористичке структурне компоненте деминутива *бостанчџк*.

У знатно већем броју примера, реализација хипокористичког значења је потпомогнута позитивном субјективном оценом говорног лица према референту, тј. према квантитативном садржају деминутива и његовом лексичком спојивошћу са следећим језичким средствима којима се конкретизује умањење количине појма на који се реферира, у значењу партитивног генитива¹²: количинским прилогом 'мало (малко)': мало копусџк, малко мазџк, малко солчџк, малко зејтинчџк, малко зајтинџк, малко медџк; неодређеном именском заменицом 'нешто' у значењу 'незнатне, умањене количине': има нешто ашавчак, роди се нешто и бостанчџк, имам нешто и мумурузак; синтагматским конструкцијама различите структуре: једну чашу оризџк, две-три ложичке медџк, едно шишенце оцетџк, едно кило мазџк, зрно солчџк.

Већина напред наведених деминутива лексикографски је описана двоструким квалификатором (дем. и хип.; дем. и ир.; дем. и пеј.) што упућује на то да деминутиви имају двоструку димензију: квантификативну и квалитативну. Квалитативном семантичком компонентом деминутива реализују се експресивна значења у домену субјективне оцене (хипокористичко, иронично, пејоративно) (Вељковић–Станковић 2005: 87).

У свим наведеним примерима реч је о првостепеним дериватима¹³, дакле именичким изведеницама насталим суфиксацијом мотивних именица мушкога рода с пуном, неизведеном основом. Ово се без изузетка односи на деминутивне изведенице простим суфиксом *-џк* (*-ак*), као и на неке изведенице суфиксом *-чџк* (*-чак*) попут *ашавчак*, *дарчџк*, *дуванчџк*, *зејтинчџк*, *лојчџк*, *пиперчџк*, *прсолчџк*, *солчџк*. Овакви примери на *-чџк* (*-чак*) потврђују процес осамостаљивања овог суфикса¹⁴ што је, између осталог, веома битна чињеница за дијалекатску лексикографију која лексикографу упућује на правилно дефинисање оваквих лексема и њихово разумевање као првостепених деривата. Да је овде реч о првостепеним деминутивним изведеницама и осамостаљеном суфиксу *-чџк* (*-чак*) потврђује чињеница да мотивне именице *ашав*, *дар*, *дуван*, *зејтин*, *лој*, *пипер*, *прсолац*, *сол* немају деривате на *-че*.

¹² В. Жугић 2010: 40-50.

¹³ За првостепене или примарне деривате в. Драгићевић 2007: 190.

¹⁴ Појава осамостаљивања простих или сложених суфикса у дериватологији, како у стандардном српском језику тако и у истраживаном дијалекту, честа је појава. За осамостаљивање суфикса на примеру суфикса *-че*, *-ченце*, *-енце* и сл. у дијалекту, в. Жугић 2012: 194–202. За осамостаљивање *-че* у стандардном језику в. Клајн 2003: 203.

*Деминутиви од основе изведених деминутивних
именица и суфикса -њк*

По творбеној структури, од досад разматраних деминутива, издваја се посебна група деминутивних изведеница које су настале суфиксацијом основе већ изведених деминутивних именица. Међу деминутивима на *-њк*, како грађа потврђује, налазе се и примери који се могу сматрати и другостепеним, секундарним дериватима¹⁵. Ово се тиче примера у којима се суфикс *-њк* може тумачити као сложена или проширена варијанта од *-че* и *-њк*, додата на основе првостепених деривата на *-че*. Такви су деминутиви *вирњк*, *вршњк*, *залњк*, *клашњк*, *конњк*, *лепњк*, *струњк*, *жарњк*, *трнњк*, *црепњк*, *шалњк* (Жугић 2005); *вирњк* дем. и хип. од *вир*¹⁶, *жарњк* дем. и хип. од *жар*, *пампурњк* дем. од *пампур*, *коренњк* дем. и хип. од *корен* (мали клип кукуруза), *купњк* дем. и хип. од *куп*, *гомилица* (Јовановић 2004); *беденњк* дем. од *беденче*, *возничњк* дем. од *возник* 'мање буре', *орејњк* дем. од *орејче*, *пешћирњк* дем. од *пешћирче* (Динић 2008); *жарњк* дем. од *жар*, *ведерњк* дем. од *ведер*, *вирњк* дем. и хип. од *вир*, *гајтанњк* дем. од *гајтанњк*, *вирњк* дем. и хип. од *вир*, *залњк* дем. и хип. од *залок*, *клинњк* дем. од *клин*, *лепњк* дем. и хип. од *лебњк* (Стојановић 2010).

Како наведени примери потврђују, у наведеној семантичкој категорији реч је само о другостепеним деминутивима изведеним од првостепених деминутива на *-че*. У поређењу са стањем у савременом књижевном језику, изостаје суфиксација првостепених деривата на *-ић* мушкога рода, или деривата на *-ица* женскога рода, те самим тим изостају и другостепени деривати на *-ићак*, односно *-ичак*. Бројне примере са овим проширеним суфиксима попут *прстићак*, *собичак* в. у (Јовановић 2010: 48). Ово ни у ком случају не значи да дијалекат нема могућност другостепеног деривирања који представља својеврсну могућност лексичко-семантичког богаћења. Напросто, у дијалекту се суфиксација врши другим суфиксима, те тако у њему функционишу другостепени деривати попут *прстњце*, *сопњце* и сл. Ово је детаљно елаборирано у раду Жугић (2012: 193–202).

¹⁵ За другостепене, секундарне деривате в. Драгићевић 2007: 190.

¹⁶ Из лексикографске дефиниције овог деминутива видимо да се он творбено и семантички доводи у везу са мотивном именицом *вир*. Тако је и код осталих деминутива *жарњк*, *коренњк*, *купњк*, *пампурњк*. Додуше, аутор Речника Каменице (Јовановић 2004), изузев *пампурче*, не наводи остале деминутиве на *-че*, којих вероватно има у говору. Ово се може сматрати недостатношћу наведеног извора, јер доводи у питање исправност творбеног и семантичког одређења секундарних деминутива. С друге стране, на примерима из Црногравског речника (Стојановић 2010), чак ни регистровање првостепених деривата на *-че* није било довољан показатељ за исправно одређење деминутива на *-њк* (*-чак*).

Деминутиви од неизведене основе (ређе од основе изведених деминутива) суфиксом -њк -(ак) и његовим проширеним варијантама

Деминутивне изведенице мушкога рода које су настале суфиксацијом неизведених основа и основа изведених деминутива, због значајно мање продуктивности у семантичкој категорији 'живо', на творбеном плану биће размотрене у оквиру јединственог творбеног типа. Као што ће грађа показати, бројним проширеним варијантама суфикса -њк -(ак), (-њк -(њак), -уњак, -урак, -урњак, -ужњак, -ишињак), од којих се у семантичкој категорији 'неживо' јавља само суфикс -њк, творен је знатно мањи број деминутива.

Изузев разлике у врсти суфикса и степену њихове продуктивности, на творбеном плану, деминутиви у семантичким категоријама 'неживо' и 'живо' имају исту творбену структуру. Разлике међу овим двома категоријама уочавају се у њиховој семантичкој структури.

Видели смо да је код деминутива из категорије 'неживо' примаран садржај размере у значењу 'мали, умањујући'. За разлику од њих, у деминутивима из категорије 'живо', квантитативна компонента 'мали' се реализује као 'млад' (млад мушкарац, млада девојка, млада животиња, млада биљка). Компонента 'млад' у категорији 'људско биће' индукује значење 'неодрастао, недовољно психички сазрео'; у категорији 'млада животиња' значење 'неодрасло (мало)'. Значења овако употребљених деминутива, и када се они односе на млада људска бића, квалитативно детерминише семантичка компонента 'недовољно емотивно зрео', проистекла из квантитативне компоненте 'млад'. Како нам контекст сугерише, компонента 'млад' сама по себи није довољна да генерише хипокористичко значење, већ говорно лице даје вредносну оцену у којој износи ироничан став, проистекао из несразмере сема 'физички одрастао' према 'емотивно незрео'. Као потврду овога наводимо следеће деминутиве у контекстуалном окружењу у коме деминутиви примарно означавају:

а) младо мушко биће: *детишњаќ* дечак, дечарац, деран (Голем се извукја, ал јож детишњаќ); *момчурќ* дем. и хип. од момче (Еј, замомчија се веће, момчурќ) (Жугић 2005); *детишљаќ* дечак који тек што није постао момак (Велко е детишљаќ, још га неће женимо) (Јовановић 2004); *детишњаќ* дечак који још није постао момак (Жика оче да се жени, а још детишњаќ); *момчужљаќ* пеј. и хип. од момак, момчић (Ти си још момчужљаќ, још неси за женилбу); *момчурљаќ* в. момчужљаќ (Он не озбиљан, он још момчурљаќ), *мужњк* ... 2. дем. и ир. супруг (А мужњкњт, кько петле) (Динић 2008); *мушкаќарак* дем. од мушкар (мушко дете, младић) (Порасал ко прави мушкаќарак); *момчуљаќ* пеј. од момак (Још е момчуљаќ а урђа се у девојке), *момчурљаќ* пеј. од момак (Јоште е момчурљаќ, требе још да расте) (Стојановић 2010). У појединим примерима, компонента млад, уз значење дем., индукује и хипокористичко значење, тј. њоме се исказује

позитивна вредносна оцена говорног лица: *муњњк* јак, снажан младић (Еве слика, видиш какњв сњм муњњг бија ко војник) (Жугић 2005); *муњњк* снажан дечак (Твој детишар ојакнаја, муњњк, нема што!) (Златановић 1998); *муњњк* дем. и хип. од муж, мужић, ојачали дечак, момчић (Дедин муњњк, све уме да работи) (Јовановић 2004); *муњњк* дем. и хип. од муж, момчић (Порасал ми убав муњњк. Дедин муњњк); *унњњк* дем и хип од унук (Овој ли ти е унњњк од Милана?) (Стојановић 2010). Забележени су и примери деминутива који се односе на статус, занимање младог човека у којима компонента млад уз деминутивно значење укључује и позитивну вредносну оцелу говорног лица која је исказана квалификатором хип: *зетњк* дем. и хип. од зет (Зетњк ми е добњр, ћерка ми не ваља) (Јовановић 2004); *попњк* дем. од поп, млади поп (Књд иду да русе по село, напред иде поп Иларион, а по њег ењн млад попњк) (Динић 2008).

б) младу животињу: *вепрњк* в. вепре (дем. од вепар, млади вепар) (Че ни требе ењн вепрњк за куде светњц); *волњк* дем. и хип. од вол (Овој теле че да буде добњр волњк) (Динић 2008); *волњк* дем и хип од вол, вочић (Само га ти чувај, ће порасне добар волњк) (Стојановић 2010); *кутрњк* младо псето, псетанце, псић (Имав једнога кутрњка, слободно иди у обор) (Жугић 2005); *кутрњк* младо псето, псић (Нешто ми кутрњк скуцка, не знам књкво му е) (Динић 2008); *кутрњк* млади пас (Остаји кутрњка куде Руселену докле отидем у Лебет по модре сливе) (Стојановић 2010).

в) младу биљку: *бњњк* дем. и хип. од бњз, младо дрво зове (Да си оцекал неку грањћу бњњк да си набыцкам младенчичи); *борњк* млади бор, садница бора (Да посадимо нећи борњк покре мецу?.); *брестњк* дем. од брес, младо дрво бреста, брестић (Беше ењн брестњк покре пут, али га нећи оцекал); *орејњк* дем. од ореј, младо дрво ораха (Мњнечњк орејњк, али добро раца) (Динић 2008); *брестњк* дем. и хип. од брес (Оцекал ми ники онија брестњк што растеше на слог) (Стојановић 2010).

Закључна разматрања

Творбено-семантичком анализом именичких деминутива мушкога рода на суфикс *-њк -(ак)* и његове проширене варијанте (*-њк (њак)*, *-уњак*, *-урак*, *-урњак*, *-уњњак*, *-ишињак*), на грађи из речника призренско-тимочког дијалекта, установљена је значајна продуктивност ових изведеница.

У истраженим деминутивним изведеницама, посебну продуктивност показује суфикс са полугласничком вредношћу *-њк* и његовом проширеном варијантом *-њк*.

Осталим проширеним варијантама простог суфикса *-њк*, у којима је полугласник вокализован, деривиран је знатно мањи број деминутива мушкога рода.

У творбеном погледу јасно се диференцирају два творбена модела. У првом, знатно продуктивнијем, творбени суфикс се додаје на пуну, неизведену основу мотивних именица. Овде је реч о примарним или првостепеним деминутивним дериватима (*зејтинњк, медњк, солчњк, пиперчњк, шићерњк* и сл.).

Други творбени модел огледа се у деминутивним изведеницама насталим суфиксацијом првостепених деривата (*вирчњк, жарчњк, пеићирчњк* и сл.).

Како је у раду показано, деминутиви мушкога рода на *-њк* (*-ак*) и његове проширене варијанте, одликује јединствена творбена структура: њу чине *мотивна именица* и *деминутивни суфикс* (*дар+њк* → *дарњк*; *плац+њк* → *плацњк*).

Семантичка структура деминутивних изведеница представљена је моделом: *придевско значење +именичко значење*, односно: *придевска компонента (мали, млад, мио, драг и сл.)+именица* → *деминутив (мали+тањир* → *тањирњк*; *млад+вол* → *во- лњк*).

Квантитативна семантичка компонента умањене физичке величине у категорији неживо, уз помоћ деминутивног суфикса, реализује основно, прототипско значење деминутива. Осим деминутивног значења, квантитативна компонента, у одговарајућем контексту, активира квалитативну компоненту којом се реализују периферна значења попут хипокористичког, ироничног, пејоративног и сл. Периферна деминутивна значења се знатно чешће јављају у категорији живо, а њихов катализатор представља вредносна оцена субјекта који износи позитиван или негативан став према референту и укупној комуникативној ситуацији.

У раду је пажња скренута на лексикографски опис деминутива у нашим дијалекатским речницима које смо користили као изворе. На конкретним примерима је показано да лексикографски опис не одражава увек прецизан однос мотивне лексеме и деминутивне изведенице ни у творбеном ни у семантичком погледу. То значи, да се у нашој будућој дијалекатској лексикографији, што се тиче бар речника призренско-тимочког дијалекта, дужна пажња мора посветити квалитетној лексикографској и лексиколошкој интерпретацији дијалекатске лексике. Озбиљан научни приступ овоме проблему свакако захтева једно широко познавање не само технике лексикографског заната, већ и саме лексикологије и проблематике којој се она бави. Сматрам нужним да време у коме су све недоследности и недостатности дијалекатских речника, оправдавانه у научној јавности лексикографским неискуством њихових аутора, препустимо прошлости. Одговорност у том смислу морају да покажу не само аутори дијалекатских речника, већ можда и више од њих рецензенти, редактори и уредници који одобравају речник за објављивање.

Литература

- Вељковић–Станковић 2005: Д. Вељковић–Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности* (докторска дисертација у рукопису, одбрањена на Филолошком факултету у Београду).
- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4, Институт за српски језик САНУ, Београд: 2008.
- Докулил 1962: М. Dokulil, *Tvořeni slov v čeřtineř*. Praha.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Жугић 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* ЛП, 1–470.
- Жугић 2010: Р. Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Монографије 10, Институт за српски језик САНУ, Београд: 2010.
- Жугић 2012а: Р. Жугић, Именичке изведенице суфиксима -це, -е, -ле у призренско-тимочким говорима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012). Нови Сад: 193–202.
- Жугић 2012б: Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима. *Зборник радова Филозофског факултета* XLII (1) / 2012. Косовска Митровица: 223–229.
- Златановић 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*. Учитељски факултет у Врању, Врање.
- Јовановић 2004: В. Јовановић, Речник говора села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник* LI (2004): 318–688.
- Јовановић 2010: В. Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Монографије 9, Институт за српски језик САНУ, Београд: 2010.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику 2: суфиксација и конверзија*. Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад: 2003.
- Стевановић 1975₃: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига.
- Стојановић 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2010), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику (одабране теме)*. Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд: 2008.

Radmila V. Žugić

**NOMINAL DIMINUTIVE DERIVATIVES
OF MALE GENDER WITH SUFFIX *-БК (-AK)*
AND ITS EXTENDED VARIANTS
IN PRIZREN-TIMOK DIALECTS**

The nominal diminutive derivatives of male gender with the suffix *-БК (-ak)* and its extended variants *-џџк (-џџk)*, *-uljak*, *-išnjak*, *-urak*, *-urljak*, *-užljak*, have been analysed using the material from dialect dictionaries of the Prizren-Timok dialect. The analysis has shown a high productivity of the stated suffixes in the dialect in comparison to the standard Serbian language.

The diminutive meaning of these derivatives has been presented as prototypical, but the suffixes, depending on the semantic category of the motive nouns, have been found to develop some other meanings, such as hypocoristic, ironic, pejorative, etc. The importance of an accurate lexicographic interpretation of the first- and second-degree diminutives, conditioned by their morphological and semantic structure, has been emphasised.